

Василь ФУТАЛА

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1921–1939): ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізовано праці українських і польських істориків, присвячені діяльності українських політичних партій, організацій, рухів та військової еміграції у Польщі міжвоєнного періоду ХХ ст. Виділено основні напрями досліджень, підведено підсумок вивчення теми та окреслено шляхи подальших наукових пошуків.

Ключові слова: українська історіографія, польська історіографія, історіографічне джерело, партії, рухи, ОУН, українська військова еміграція.

Vasyl' FUTALA

THE ACTIVITY OF UKRAINIAN POLITICAL FORCES IN INTER-WAR POLAND (1921–1939): PROBLEMS AND DIRECTIONS OF THE RESEARCH

In the article the work of Ukrainian and Polish historians devoted to Ukrainian political parties, organizations, movements and military emigration in Poland during the period between wars of the 20th century is analysed. The main directions of the research are singled out, the results of the conducted studies are summed up and the ways for further scientific searches are outlined.

Key words: Ukrainian historiographs, Polish historiographs, parties, movements, OUN, Ukrainian military emigration.

Український політикум у міжвоєнній Польщі можна умовно поділити на такі течії (рухи): Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) та інші легальні партії репрезентували політичний центр, Українська військова організація (УВО), Організація українських націоналістів (ОУН) та Фронт національної єдності (ФНЄ) представляли праворадикальний рух, на лівому фланзі українського політичного спектру перебувала Комуністична партія Західної України (КПЗУ) та деякі організації, що були під її впливом. Осібне місце за своїм політико-правовим статусом та роллю в українському національному житті посідала петлюрівська еміграція.

Зазначеній темі присвячені десятки наукових праць українських учених (в окремих напрямках не відстають від них і польські історики), однак в історіографічному плані вона на початковій стадії розвитку.

Автор мав за мету вивчити в історіографічному аспекті діяльність українських політичних середовищ у міжвоєнній Польщі. Джерельна база розвідки – праці українських і польських істориків, написані від 1920-х років до початку ХХІ ст. Дослідження побудоване за проблемно-хронологічним принципом.

Перші роботи з історії центристського руху появилися вже в 1920–30-х роках. Авторами невеликих нарисів про легальні партії були їх провідні діячі – М. Лозинський¹, С. Томашівський², З. Пеленський³, М. Стахів⁴ та ін. Проте історіографія міжвоєнного періоду відзначалася фрагментарно-фактологічним підходом до висвітлення національно-політичного руху на західноукраїнських землях. Окрім того, більшість опублікованих у той час праць була написана з позицій непримиренного ідейно-політичного протистояння.

У повоєнні роки деякі аспекти теми висвітлили в нечисельних працях українські зарубіжні історики. Так, М. Стахів в одній із книг⁵ дав соціологічну характеристику західноукраїнського політичного спектру. Автор стверджував, що всі політичні партії Галичини були “повними”, бо їх програми охоплювали все життя нації. Вузькокласовою була тільки Українська соціал-демократична партія (УСДП). Певний світогляд мали Українська радикальна партія (УРП) – етичний соціалізм; УСДП – марксизм; християнські суспільники та їх пізніші спадкоємці – католицький світогляд. Зовсім не мали ідеології націонал-демократи. Спроба сформувані світоглядні позиції була зроблена в період “нормалізації”, але безуспішно⁶. На думку Стахіва, для партійного життя була характерна тенденція до двопартійної системи. З політичних партій Західної України в 1921–1939 рр. тільки дві мали вирішальний вплив серед населення – УНДО і Українська соціал-радикальна партія (УСРП)⁷.

Історія української націонал-демократії поповнилася новими історіографічними фактами завдяки спогадам колишнього члена ЦК УНДО І. Кедрина (справжнє

¹ Лозинський М. З новим роком 1924. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель / М. Лозинський. – Женева 1924; Його ж. Поневолені західно-українські землі / М. Лозинський. – Харків, 1930.

² Томашівський С. Наша чільна партія у власному зеркалі. Критичні замітки / С. Томашівський. – Львів, 1929.

³ Пеленський З. Критикани й опозиціонери / З. Пеленський // Шлях нації. – 1935. – Ч. 1. – С. 13–22; Його ж. Проблеми нашого збірного устрою / З. Пеленський // Шлях нації. – 1936. – Ч. 3–4. – С. 211–224.

⁴ Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях / М. Стахів. – Львів, 1934; Його ж. Як повстало й розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування / М. Стахів. – Львів, 1936.

⁵ Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному насвітленні / М. Стахів. – Нью-Йорк; Детройт; Скрантон, 1954.

⁶ Там само. – С. 73–75.

⁷ Там само. – С. 82.

прізвище – І. Рудницький)⁸. Зокрема, автор у книзі подав перелік українських послів і сенаторів до польських законодавчих палат у 1922–1939 рр.⁹. Список складений на підставі звітів у партійному органі “Діло” і звірений з матеріалами дослідження польського історика І. Ігнатовича¹⁰. І. Кедрин створив цілу галерею політичних портретів діячів УНДО – Д. Левицького, В. Целевича, С. Барана, М. Рудницької, Д. Палієва, В. Мудрого та ін.

Перші праці радянських дослідників, що привертали увагу до політико-партійної розбудови в Західній Україні, вийшли в середині 1950-х років. З-поміж інших вирізняється робота М. Герасименка і Б. Дудикевича¹¹, яка тривалий час слугувала радянським історикам важливим історичним та історіографічним джерелом. Автори використали деякі архівні матеріали, але факти відібрали так, щоб показати провідну роль КПЗУ в суспільно-політичному житті краю.

У працях істориків-марксистів 70–80-х років ХХ ст. поменшало войовничої риторики, збагатилася їх джерельна база, було більше історичних фактів. С. Макарчук, досліджуючи національні відносини на західноукраїнських землях, коротко охарактеризував національні партії (звісно, з позицій комуністичної ідеології і методології) та окремі аспекти їх парламентської діяльності¹². Ю. Сливка дещо розширив межі дослідження політичного життя в Західній Україні, приділивши значну увагу не-комуністичним партіям, зокрема аналізу їх програмних засад та боротьбі між ними на парламентській арені. Але ідеологічні заборони не дозволили авторові належно оцінити легальні партії. Так, наприклад, програмні положення УНДО в авторській інтерпретації мали “виключно пропагандистський, агітаційний характер” і “були розраховані на обман трудящих мас”¹³. Головним напрямком політичної діяльності українських національних партій, на думку Ю. Сливки, була боротьба проти Радянського Союзу і комуністичного руху¹⁴. Ці та інші подібні за змістом оцінки перенесено до колективної праці львівських суспільствознавців¹⁵.

Загалом, праці радянських істориків були вкрай суб’єктивними, а подекуди фальсифікованими. Дослідники не зробили детального аналізу різнопланової політики українських центристських партій, оскільки достатньо було охарактеризувати її в цілому як антинародну. Ідеалізація радянським вченням КПЗУ і нехтування глибоким вивченням інших партій не дає підстав визнати їх дослідження об’єктивними.

⁸ Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк, 1976.

⁹ Там само. – С. 641–647.

¹⁰ Ihnatowicz I. Wademekum do badań nad historią XIX i XX wieku / I. Ihnatowicz. – Warszawa, 1971.

¹¹ Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.) / М. Герасименко, Б. Дудикевич. – Київ, 1955.

¹² Макарчук С. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / Степан Макарчук. – Львов, 1983.

¹³ Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – Київ, 1985. – С. 199.

¹⁴ Там само. – С. 210, 237.

¹⁵ Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. – Київ, 1989.

Новий етап у вивченні партійно-політичної проблематики розпочався із проголошення незалежності України. Виникли умови, які сприяли очищенню історичної науки від стереотипів тоталітаризму, переосмисленню концептуальних підходів до важливих проблем української історії, засвоєнню новітніх методів дослідження. Учені отримали доступ до заборонених раніше архівних документів, що дало змогу створити низку оригінальних праць.

Аналізована проблема відобразилася в узагальнювальних роботах з історії України і національно-політичного руху. До такого типу праць належить “Нарис історії України” Я. Грицака. Заслужують уваги сформульовані особливості центристського руху в Західній Україні. З-поміж інших виділимо такі: 1) головним пунктом у діяльності центристських партій було здобуття культурної незалежності й автономії у межах Польської держави; 2) усі вони сповідували лояльність до панівного режиму; 3) слабким місцем у діяльності легальних партій була їх регіональність¹⁶.

Помітним явищем у сучасній українській історичній науці є видання шеститомної “Політичної історії України ХХ ст.” (К., 2002–2003). У п’ятому томі розглянуто питання, пов’язані з розвитком української суспільної і політичної структури на західноукраїнських землях, специфікою, формами і механізмами вияву українських політичних інтересів у цьому регіоні. Щоправда, діяльність легальних партій тут розглянуто фрагментарно – у зв’язку з важливими політичними процесами на українських землях у складі Польщі.

Вагомі аспекти проблеми, яку ми заторкнули, розглянуто у спеціальних працях. Найбільших успіхів учені досягли в дослідженні історії українського національно-демократичного руху. Зокрема, І. Федик аналізує ставлення УНДО до Польщі як рушія політичної боротьби в тогочасному суспільстві. Автор небезпідставно стверджує, що негачія націонал-демократів до Польської держави зазнавала змін, інколи модифікувалася в позитиви, а це впливало на політичну тактику, наприклад, призводило до пошуку компромісів із польською владою¹⁷.

Роботу І. Соляра, про перший період діяльності УНДО (1925–1928), можна віднести до перших узагальнювальних праць з історії легальних партій. Володіючи архівними джерелами, автор зосередив увагу насамперед на внутрішньополітичному аспекті проблеми консолідації національно-демократичних сил Західної України, розробці платформи Об’єднання, діяльності УНДО в 1926–1928 рр. Він справедливо вважає, що “у всіх політичних акціях УНДО виступало як партія національної єдності, національної солідарності”¹⁸.

Підсумувала пошукову роботу вчених з історії українського національно-демократичного руху ґрунтовна праця М. Кугутяка. Концепція дослідження передбачала підготовку тритомного видання, що хронологічно охоплює 1918–1939 рр.,

¹⁶ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – Київ, 2000. – С. 193–194.

¹⁷ Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі / І. Федик. – Львів, 1998. – С. 65.

¹⁸ Соляр І. Українське національно-демократичне об’єднання: перший період діяльності (1925–1928) / І. Соляр. – Львів, 1995. – С. 42.

однак велика кількість виявлених документів і матеріалів спонукала авторів переглянути початковий план роботи. У зв'язку з цим остаточний варіант передбачає підготовку чотиритомного видання, перші два томи якого вже видані. Перший том, зокрема, відтворює боротьбу націонал-демократів за відродження української держави у 1920–1923 рр., рух за консолідацію національно-демократичних сил у 1923–1925 рр. Окремі розділи присвячені ідейно-політичному та організаційному становленню УНДО 1925–1928 рр., активізації діяльності партії у 1928–1929 рр. Автор дійшов правильного висновку, що націонал-демократія, допускаючи прорахунки і втрати, переживаючи ідейну та організаційно-політичну кризи і розколи, змінюючи тактику і стратегію, сконсолідувавшись наприкінці 1920-х років “зуміла відновити свою домінуючу роль у всіх сферах суспільного життя, стати провідною політичною силою краю”¹⁹.

Другий том охоплює документи і матеріали, які висвітлюють діяльність трудовиків та ундовців до 1929 р. У третьому томі професор Кугутяк передбачає розкрити історію націонал-демократичного руху 1930–1939 рр. Провідною темою мають бути українсько-польські відносини в політиці націонал-демократів, їхнього формування нових політичних концепцій в умовах етнополітичної кризи 30-х років ХХ ст. Четвертий том вмішуватиме документи з історії УНДО зазначеного періоду²⁰.

За останні роки активізувалося вивчення історії партій ліво- і правочен-тристського спектру національно-державницького табору. У 1995 р. І. Райківський опублікував працю, присвячену діяльності УСДП у друге повоєнне десятиліття. Дослідник розкрив заходи соціалістів із відбудови партії наприкінці 20-х років, висвітлив її ідейні та організаційні засади, форми та методи роботи серед електорату. Автор доказав, що УСДП критично поставилася до політики “нормалізації”, яка в 1935 р. звела нанівець процес згуртування національно-демократичних сил. Вона займала негативну позицію і щодо правої та ліворадикальної частини політичного спектру, боролася проти диктатури фашизму і комунізму. Внаслідок поглиблення протистояння в українському політичному таборі УСДП дещо тісніше взаємодіяла з Польською партією соціалістичною (ППС)²¹.

Взаємини українських і польських соціал-демократів знайшли глибше відображення в окремій розвідці І. Райківського. Найбільш виразною співпраця УСДП і ППС, як влучно зауважив історик, була у профспілковому русі²².

Уперше в українській історіографії М. Кучерепа і Р. Давидюк здійснили комплексне дослідження історії Волинського українського об'єднання (ВУО). До недавнього часу ВУО кваліфікувалося винятково як деструктивна сила в українському

¹⁹ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929 рр.) / М. Кугутяк. – Київ; Івано-Франківськ, 2002. – Т. 1. – С. 463.

²⁰ Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1939 рр.) / М. Кугутяк. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – Т. 2. – С. 7.

²¹ Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939) / І. Райківський. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 66.

²² Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в 1918–1939 рр. / І. Райківський // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 76.

політикумі. Не заперечуючи, більше того, підтверджуючи, новими документами, що ця локальна партія була політичною базою Г. Юзевського, елементом його “волинської політики” й об’єктивно сприяла порушенню єдності українського національного руху, автори водночас розглядають ВУО як партію центристського спрямування, яка репрезентувала новий напрям національно-конструктивної праці, легальну форму боротьби за свої права²³.

Історію українського національного руху в міжвоєнній Польщі висвітлюють праці О. Зайцева. Учений дослідив такий аспект проблеми, який залишився поза увагою не лише радянської історіографії, а й істориків діаспори, а саме: використання політичними силами Західної України польських законодавчих органів²⁴.

Зусиллями М. Москалюка розпочалося дослідження історії християнсько-суспільного руху міжвоєнного періоду. У публікаціях історик показав, що християнські суспільники, поляризувавшись в орієнтальних та окцидентальних течіях, виступали, з одного боку, репрезентами ідеї автономії Галичини, а з другого – національної консолідації з метою побудови самостійної України²⁵. Подібну думку висловив і О. Єгрешій у монографії, присвяченій постаті станиславівського єпископа Г. Хомишина²⁶. Зміст і характер дискусій у середовищі греко-католицького єпископату щодо державно-політичних орієнтацій Церкви, діяльність її партій та громадських організацій перебувають у полі зору В. Марчука²⁷.

Перші спроби оцінити діяльність українських політичних партій у польській історіографії зроблені ще в міжвоєнні роки А. Белціковською²⁸ та Р. Ружицькі, який писав під псевдонімом М. Феліньскі²⁹. Однак їх роботи були переважно довідково-інформаційними. Після Другої світової війни історики Польщі розглядали українську проблематику, зазвичай, у контексті національної політики урядів Другої Речі Посполитої. Так, А. Хойновський акцентував на спробах українсько-польського порозуміння у 1931 і 1935 рр., зазначаючи, що конкретні методи запровадження

²³ Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об’єднання (1931–1939 рр.): Монографія / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – Луцьк, 2001. – С. 26–38.

²⁴ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / Олександр Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 72–84; Його ж. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року / Олександр Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1996. – Вип. 2. – С. 172–186.

²⁵ Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. / М. Москалюк. – Київ, 1998; Його ж. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): історико-політичний аналіз / М. Москалюк // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 97–101.

²⁶ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 142.

²⁷ Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 168–187.

²⁸ Belcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce / A. Belcikowska. – Warszawa, 1925.

²⁹ Feliński M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej / M. Feliński. – Warszawa, 1931.

концептуальних положень національної політики залежали від виконавчої влади, чинного законодавства, а також від позиції українців. Автор охарактеризував регіональну “волинську програму” Г. Юзевського крізь призму політики державної асиміляції, проаналізував програмні засади ВУО, рівень впливу цієї партії, пояснив причини і наслідки українсько-польського діалогу на Волині у 1930-х роках³⁰.

М. Папежинська-Турек у статті, опублікованій у 1975 р.³¹, простежила ідейно-політичну еволюцію української посольської групи в сеймі 1922–1927 рр. від єдиного клубу, об’єднаного національним чинником, до кількох фракцій, роз’єднаних за класовим критерієм. У монографії 1979 р.³² М. Папежинська-Турек спробувала проаналізувати українське питання в політичному, соціальному і релігійному аспектах у 1922–1926 рр. Велику увагу, приділивши діяльності українського парламентарного представництва.

Витримали перевірку часом роботи Р. Тожецького. У монографіях, присвячених українському питанню міжвоєнного і воєнного періодів³³, автор ґрунтовно проаналізував розстановки українських політичних сил, ролі й місця націонал-демократичного і націоналістичного рухів, Греко-Католицької Церкви в суспільно-політичному житті Західної України.

Формування і розвиток польської політичної думки щодо українців також висвітлюють Т. Пйотркевіч³⁴ і В. Кулеша³⁵.

Загалом треба визнати, що польська історіографія навіть у комуністичні часи була менше зв’язана ідеологічними догмами, ніж радянська. Однак і в деяких польських істориків простежується певна тенденційність в оцінці українського національного руху. Історики ПНР, здебільшого, уникали чіткого формулювання питання про загарбницький характер політики Польщі щодо Західної України, а у працях 80–90-х років ХХ ст. трапляється і пряма апологія дій урядів міжвоєнної Польщі в українському питанні.

Після 1989 р. значно поживавився процес вивчення українсько-польських відносин у ХХ ст. Об’єктом зацікавлення польських істориків були й українські політичні партії.

³⁰ Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939* / A. Chojnowski. – Wrocław, 1979.

³¹ Papierzyńska-Turek M. *Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w Sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922–1927* / M. Papierzyńska-Turek // *Z pola walki*. – 1975. – № 1. – S. 29–56.

³² Papierzyńska-Turek M. *Sprawa ukraińska w Druhej Rzeczypospolitej 1922–1926* / M. Papierzyńska-Turek. – Kraków, 1979.

³³ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929* / R. Torzecki. – Kraków, 1989; tegoż. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej* / R. Torzecki. – Warszawa, 1993.

³⁴ Piotrkiewicz T. *Kwestia ukraińska w koncepcjach piłsudczyzny 1926–1930* / T. Piotrkiewicz. – Warszawa, 1981.

³⁵ Kulesza W. *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935* / W. Kulesza. – Wrocław, 1985.

Р. Томчик у низці статей³⁶ і ґрунтовній монографії³⁷ вперше створив цілісну картину генези та розвитку УНДО. Її виникнення у 1925 р. автор розцінив як найважливішу подію в легальному політичному житті українського суспільства Східної Галичини. Ретельно проаналізувавши рішення Народних з'їздів та керівних органів партії, історик простежив еволюцію її політичної тактики, а також перипетії внутріпартійного протистояння. Цінність праць Р. Томчика полягає в тому, що в них показано діяльність націонал-демократів (зазвичай, організаційно-політичну) не тільки на теренах Східної Галичини, а й поза її межами, визначено рівень впливу УНДО серед українського населення Західної України порівняно з іншими політичними силами. Я. Мокляк досліджує діяльність націонал-демократичної партії на Лемківщині³⁸. Зроблені перші кроки у вивченні історії УСДП. У працях Є. Кого³⁹ розглянуто особливості розвитку українського соціал-демократичного руху в міжвоєнний період.

Значних успіхів досягли польські вчені у вивченні історії ВУО. Діяльність цієї партії тісно пов'язана з воєводою Г. Юзевським. Цій темі присвячено кілька вартісних праць. Так, Я. Кенсік здійснив вдалу спробу з'ясувати стан міжнаціональних відносин на Волині, створив політичний портрет волинського воєводи, висвітлив ряд проблем історії ВУО⁴⁰. Зокрема, охарактеризував програмні засади Об'єднання, персональні зміни в організації, звернув увагу на динаміку чисельності партії, заторкнув питання освіти і шкільництва. Також показав ставлення різних суспільних груп до "волинської програми" Г. Юзевського.

Цю тему далі розвинув З. Запоровський. У низці спеціальних праць⁴¹ він аналізує національну політику польських урядів після травневого 1926 р. перевороту, показує процес виникнення, організаційну структуру та ідеологію ВУО, висвітлює

³⁶ Tomczyk R. Ukraińskie Narodowo-Demokratyczne Zjednoczenie (UNDO) wobec Ukrainy Radzieckiej w latach 1925–1939 / R. Tomczyk // *Kwartalnik ukraiński "Zusticz"*. – Warszawa, 1990. – Nr 1. – S. 98–108; Tegoż. Ewolucja ideowo-taktyczna Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) wobec państwa i rządu polskiego w latach 1925–1939 / R. Tomczyk // *Akcja "Wisła" na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku*. – Szczecin, 1994. – S. 61–66; Tegoż. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO) a wybory parlamentarne w 1928 roku / R. Tomczyk // *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego*. – Przemyśl, 1997. – Nr 3. – S. 92–101.

³⁷ Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2006.

³⁸ Moklak J. Ukraińskie Nacionalno-Demokratyczne Objednannia (UNDO) i Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna (URP) wobec polityki rządowej na Lemkowszczyźnie / J. Moklak // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1996–1997. – T. 5–6. – S. 379–395.

³⁹ Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925 / E. Koko. – Gdańsk, 1991; Tegoż. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939) / E. Koko // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*. – 1993. – Z. 103. – S. 125–141.

⁴⁰ Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981 / J. Kęsik. – Wrocław, 1995.

⁴¹ Zaporowski Z. Geneza, ideologia i organizacja Wołyńskiego Zjednoczenia Ukraińskiego / Z. Zaporowski // *W kręgu zagadnień etnicznych, "Res Historica"*. – 1997. – Nr 1. – S. 315–330; Tegoż. Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie / Z. Zaporowski. – Lublin, 2000.

культурно-освітню, господарську й парламентську діяльність Об'єднання. Цікаве узагальнення автора – ВУО була національною, центристською і регіональною українською партією, яка “реалізувала позитивну програму, корисну як для держави, так і для свого суспільства”⁴².

Не можна оминати увагою роботу П. Ставецкі. Дослідник виявив у Центральному військовому архіві (CAW) й опублікував низку невідомих раніше документів про національну політику Г. Юзевського на Волині⁴³.

До пріоритетів польської україністики можна віднести й вивчення діяльності Української парламентської репрезентації (УПР). Поважне місце серед значної кількості праць посідають роботи З. Запоровського⁴⁴, в яких висвітлено участь українців у сеймі Другої Речі Посполитої п'яти каденцій, окремо він аналізує діяльність УПР Волині у 1931–1939 рр. Щоправда, фаховий підхід до предмета дослідження інколи чергується із сумнівними висновками. Так, наприклад, правильно оцінивши національну програму УНДО й ВУО, дослідник водночас зазначає: їх принципова мета не могла бути реалізована через те, що “територіальна автономія спричинила би дезорганізацію держави”⁴⁵. В іншій публікації З. Запоровський безапеляційно стверджує, що “демократичний устрій” Речі Посполитої відіграв вирішальну роль у справі остаточного формування національної свідомості українців Волині⁴⁶.

Ще один відомий історик Ч. Бжоза 1993 р. опублікував довідкову статтю, в якій спробував дати загальний нарис діяльності українського парламентського представництва в Польщі з 1922 по 1939 рр.⁴⁷ Цінним є додаток до статті – майже повний список українських послів і senatorів із короткими нотатками про їх дальшу долю (в тих випадках, де її вдалося встановити).

В. Менджецький, ґрунтуючи своє дослідження переважно на стенографічних звітах засідань сейму і сенату, констатує: “У 30-х роках власне УПР стала осередком, який спробував реально порозумітися з польськими чинниками. Це порозуміння давало шанс на вироблення нової формули стосунків між поляками та українцями не тільки в межах Польщі, але й на міжнародній арені”⁴⁸.

⁴² Zaporowski Z. Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie. – S. 109, 157.

⁴³ Staweski P. Polityka wołyńska Henryka Józewskiego w świetle nieznanych źródeł z lat 1935–1936 / P. Staweski // *Rzegląd Wschodni*. – 1997. – T. 4. – Z. 1 (13). – S. 179–209.

⁴⁴ Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe / Z. Zaporowski. – Lublin, 1992. – S. 120–158; Tegoż. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna Wołynia 1931–1939 / Z. Zaporowski // *Res Historica*. – 1998. – Z. 4. – S. 79–97; Tegoż. Od negacji do akceptacji państwa polskiego. Ukraińskie wybory polityczne II Rzeczypospolitej / Z. Zaporowski // *Res Historica*. – 2004. – Z. 16. – S. 221–233.

⁴⁵ Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej. – S. 158.

⁴⁶ Zaporowski Z. Ukraińska Reprezentacja. – S. 82.

⁴⁷ Brzoza Cz. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w II Rzeczypospolitej / Cz. Brzoza // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1992–1993. – T. 1–2. – S. 153–165.

⁴⁸ Mędrzecki W. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Druhej Rzeczypospolitej / W. Mędrzecki // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1996. – T. 3. – S. 234.

Вдалу спробу узагальнити доробок своїх попередників зробив М. Шуміло. Молодий учений розглянув політичні передумови створення, генезу та організаційну структуру УПР у 1928–1939 рр., окреслив її роль у діяльності УНДО, створив збірний портрет українських послів і сенаторів, показав еволюцію політики УПР щодо уряду і Польської держави тощо. У підсумку дослідник зробив висновок, що Українська парламентська репрезентація, будучи найсильнішим клубом національних меншин у законодавчих палатах Другої Речі Посполитої, мала значний вплив на відносини між урядом та українським суспільством, а відтак і на становище українського населення в Польщі⁴⁹.

У польській історичній науці поволі торує собі дорогу українська біографістика. До нечисленних праць такого жанру історіописання належить монографія М. Шуміло, присвячена постаті першого голови Української парламентської репрезентації, громадського і політичного діяча на Холмщині і Підляшші А. Васиньчука (Васильчука). Автор сфокусував свою увагу на висвітленні його парламентської діяльності, а також характеристики політичних поглядів та концепцій вирішення українського питання в Польщі. А. Васиньчук постав як поміркований діяч, який відкидав усілякий радикалізм, був прихильником орієнтації на Польщу і все життя присвятив двом ідеям: незалежної України і польсько-українського порозуміння⁵⁰.

Історія праворадикального руху в Західній Україні в міжвоєнний період привертала і привертає увагу українських істориків. За умов панування в УРСР комуністичної ідеології дослідницька робота могла розвинутися лише в українських наукових центрах за кордоном. Саме там у повоєнний період був створений основний масив історіографічних джерел. Насамперед треба назвати праці В. Мартинця⁵¹, П. Мірчука⁵², З. Книша⁵³,

⁴⁹ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)* / M. Szumiło. – Lublin, 2007. – S. 291–295.

⁵⁰ Szumiło M. Antoni Wasynczuk (1885–1935). *Ukraiński działacz narodowy i polityk* / M. Szumiło. – Lublin, 2006.

⁵¹ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН / В. Мартинець. – Вінніпег, 1949; Його ж. Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму: Аналітико-порівняльна студія / В. Мартинець. – Вінніпег, 1954.

⁵² Мірчук П. Євген Коновалець / П. Мірчук. – Торонто, 1958; Його ж. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості / П. Мірчук. – Нью-Йорк; Торонто, 1961; Його ж. Нарис історії ОУН. 1920–1939 / П. Мірчук. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк 1968; Його ж. Революційний змаг за УССД / П. Мірчук. – Т. 1. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 1985.

⁵³ Книш З. Дрижить підземний гук: (спогади з 1930 і 1931 років у Галичині) / З. Книш. – Вінніпег, 1953; Його ж. Власним руслом: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року / З. Книш. – Торонто, 1966; Його ж. Далекий приціл: Українська Військова Організація в 1927–1929 роках / З. Книш. – Торонто, 1967; Його ж. На повні вітрила! (Українська Військова Організація в 1924–1926 роках) / З. Книш. – Торонто, 1970; Його ж. При джерелах українського організованого націоналізму / З. Книш. – Торонто, 1970; Його ж. На життя і смерть...: Сторінки з історії Української Військової Організації / З. Книш. – Торонто, 1980; Його ж. Варшавський процес / З. Книш. – Торонто, 1986. – Т. 1–2.

Л. Ребета⁵⁴, Ю. Бойка⁵⁵. Багато цінної інформації міститься у збірниках статей, спогадів і документів⁵⁶. Автори розкривають процес організаційного становлення і розвитку УВО та ОУН, основні елементи націоналістичного світогляду, вплив ідеології “чинного націоналізму” на формування програмних та ідеологічних засад націоналістичного руху, наводять численні приклади антипольської боротьби українського підпілля, порушують питання зовнішньої політики ОУН тощо. Разом із тим, праці діаспорних істориків ґрунтуються переважно на спогадах учасників подій, тому в них багато суб’єктивного, ідеалізація націоналістичних організацій, окремих дійових осіб, применшення ролі інших політичних сил. До цього потрібно додати, що наукові дискусії навколо проблем праворадикального руху поступалися перед політико-ідеологічною конфронтацією.

Цілком закономірним є пошук інтересу до діяльності праворадикальних організацій у незалежній Українській державі. Важливі теоретичні положення та фактологічний матеріал містять узагальнювальні дослідження з історії України і суспільно-політичних процесів⁵⁷. Проте ґрунтовніше різні аспекти проблеми розкривають численні фахові праці. Щоправда, не всі із них рівноцінні з огляду на інформаційний потенціал та історичні оцінки. Утім, переважають об’єктивні і неупереджені дослідження руху українських націоналістів як феномену національної історії. Приклад наукового підходу до вивчення цієї тематики – праці Г. Касьянова⁵⁸. Учений на основі системного і виваженого аналізу документальної та історіографічної спадщини минулого й сьогодення подає глибоко обґрунтовану еволюцію ідеологічних засад ОУН. Він розглядає поняття “український націоналізм” у трьох вимірах: соціально-психологічному (націоналізм як настрої, почуття), ідеологічному (націоналізм як доктрина, світогляд, система дій тощо) і політичному (націоналізм як політичний рух). На науковому рівні цей аспект проблеми вивчають також С. Таран, О. Зайцев, С. Кульчицький, М. Мандрик та ін.

Останнє десятиріччя позначене значним прирощуванням знань про підпільно-революційну діяльність УВО та ОУН. Насамперед треба відзначити доробок А. Кентія⁵⁹. Дослідник неупереджено проаналізував генези українського

⁵⁴ Ребет Л. Світла і тіні ОУН / Л. Ребет. – Мюнхен, 1964.

⁵⁵ Бойко Ю. Основи українського націоналізму / Ю. Бойко. – На чужині, 1951.

⁵⁶ Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. – Б. м., 1955; Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.

⁵⁷ Історія України: нове бачення. У 2 т. – Київ, 1996. – Т. 2; Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси. – Київ, 2002; Політична історія України. XX століття. У 6 т. – Київ, 2003. – Т. 5; Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939) / С. Кульчицький. – Київ, 1999; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нариси суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993; Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів, 2006 та ін.

⁵⁸ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Г. Касьянов. – Київ 1999; Його ж. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд / Г. Касьянов. – Київ, 2003.

⁵⁹ Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис / А. Кентій. – Київ, 1998; Його ж. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. Кентій. – Київ, 1998.

організованого націоналізму, правильно оцінив його кінцеву мету, виділив позитивні риси керівника УВО та ОУН Є. Коновальця, заторкнув питання причин конфлікту “крайовиків” із закордонним Проводом. Висвітлюючи зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів, учений зауважив, що в тогочасній міжнародній ситуації орієнтація ОУН на Третій Райх була вимушеним кроком⁶⁰. Цей аргументований висновок А. Кентія дисонує із тезою авторів підручника з новітньої історії України для студентів історичних факультетів: “Німецькі націоналісти були для українських націоналістів справжнім взірцем. Особливо симпатизували оунівці націонал-соціалістам”⁶¹. Наведені у книзі аргументи (на зразок: у 1922 р. відбулася перша зустріч Є. Коновальця з А. Гітлером чи штаб-квартира УВО була розташована в Берліні) – непереконливі.

Праці істориків західноукраїнського регіону І. Гавриліва, В. Штокала, В. Ходака, Ю. Юрика розширюють наші уявлення про діяльність керівників УВО–ОУН та антипольські акції націоналістичного підпілля. Багатою на фактичний матеріал є стаття О. Стасюк про видавничу діяльність ОУН міжвоєнного періоду. Автор показала місце і роль націоналістичних часописів та підпільних видань у формуванні національної свідомості західних українців⁶². До цього аспекту проблеми близьке за спрямованістю дослідження В. Ухача, присвячене культурно-освітній праці українських націоналістів. Автор науково осмислив велику кількість конкретно-історичного матеріалу, почерпнутого з багатьох архівних фондів, однак не можна беззастережно прийняти його твердження, що ОУН здійснювала “постійний контроль” над українськими громадськими організаціями, “становлячи переважно організуюче та практичне ядро їхньої діяльності”⁶³.

Плідною є робота Центру досліджень визвольного руху (м. Львів). На сторінках його періодичного видання – “Українського визвольного руху” опубліковані змістовні розвідки М. Посівнича, О. Дарованця, М. Ковальчука, О. Кучерука, І. Дерев’яного та ін. Автори порушують ті питання, які недостатньо висвітлені у працях дослідників української діаспори: роль Є. Коновальця у створенні УВО, діяльність ОУН на Волині, військова доктрина націоналістичної організації, обставини загибелі провідника УВО–ОУН тощо. Проте остання проблема найбільш повно розкрита в монографії В. Косика⁶⁴. Заслуга автора полягає передовсім у введенні до наукового обігу раніше невідомих історикам документів із німецьких архівів, що суттєво доповнюють наявні знання про контакти ОУН із військовим відомством Третього Рейху, створенні психологічних портретів радянських агентів,

⁶⁰ Кентій А. Нариси історії. – С. 74–76.

⁶¹ Новітня історія України (1900–2000): Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Київ, 2002. – С. 302.

⁶² Стасюк О. Видавничу діяльність ОУН міжвоєнного періоду / О. Стасюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 377–386.

⁶³ Ухач В. ОУН: культурно-освітня діяльність (1929–1944 рр.) / В. Ухач. – Тернопіль, 2005. – С. 115, 117, 119.

⁶⁴ Косик В. Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби / В. Косик. – Львів, 2009.

які проникли в керівництво націоналістичної організації, спростуванні багатьох вигадок П. Судоплатова щодо його агентурної роботи у Проводі українських націоналістів.

В останні роки виокремився новий напрям у дослідженні українського націоналістичного руху – вивчення історії його спеціальних підрозділів. Одним із засновників цього напрямку є Д. Веденєєв. Його праці обґрунтовані багатим фактичним матеріалом, насамперед архівними джерелами, включно з фондами Держархіву Служби Безпеки України. Помітним історіографічним фактом стала монографія Д. Веденєєва та Г. Биструхіна, що вийшла у 2006 р.⁶⁵ Це перша узагальнювальна робота, в якій розглянуто розвідувальну, контррозвідувальну та бойову діяльність націоналістичних організацій. Приділивши багато уваги контактам УВО та ОУН зі спеціальними підрозділами іноземних держав, насамперед Німеччини, автори слушно зауважили: “Головною метою співробітництва слід вважати бажання, за умов нестачі власних сил, залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України”⁶⁶.

У контексті цієї проблеми треба розглядати науковий доробок О. Кучерука. Одна з його праць присвячена постаті Рико Ярого. В окремому розділі книги висвітлено обставини замаху бойовиків ОУН на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького⁶⁷. Автор розглядає цю справу з погляду “розсварення” Німеччини і Польщі, а відтак конфлікту між Є. Коновальцем і Р. Ярим. Однак ця думка не є оригінальною, у свій час її висловлювали українські радянські (В. Чередниченко, С. Даниленко) та зарубіжні (Г. Роос, Г.-А. Якобсен, Є. Люксенбург) історики. Зв’язок між замахом на польського міністра й Німеччиною відкинули В. Косик і, що дуже важливо, польські дослідники Р. Тожецький та В. Желєнський.

Помітне місце в сучасному історіописанні посідає саботажна акція 1930 р. Серед істориків переважає думка, що антиурядовий виступ організувала УВО–ОУН як відповідь на польську політику колонізації західних земель України. Наприклад, М. Швагуляк доводить, що народний рух мав яскраво виражене національне забарвлення⁶⁸. Водночас, окремі дослідники, визнаючи за Військовою організацією невелику частину саботажів, не відмовляються від висловленого раніше погляду, що селянський рух 1930 р. був стихійним і мав тільки соціальне підґрунтя⁶⁹.

У науковій літературі нема точних даних про кількість актів саботажу: одні вчені (М. Швагуляк) називають 188, інші (І. Васюта) – 218. Із легкої руки О. Субтельного в деяких поважних виданнях ще фігурує дуже перебільшена цифра – 2 200 (ймовірно,

⁶⁵ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – Київ, 2006.

⁶⁶ Там само. – С. 352.

⁶⁷ Кучерук О. Рико Ярий – загадка ОУН / О. Кучерук. – Львів, 2005. – С. 92–105.

⁶⁸ Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність / М. Швагуляк. – Львів, 1993. – С. 13.

⁶⁹ Васюта І. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) / І. Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 50–51.

О. Субтельний запозичив її у польського історика Р. Тожецького). Принагідно зауважимо, що інший польський дослідник А. Хойновський ще наприкінці 1970-х років з'ясував: між липнем і груднем 1930 р. у трьох південно-східних воєводствах Польщі українці здійснили 191 акт саботажу⁷⁰. Історик не робив жодних підрахунків, а взяв готову цифру зі звіту міністра внутрішніх справ Польщі Ф. Славої-Складковського на засіданні бюджетної комісії сейму 9 січня 1931 р. Ці дані закріпилися у працях сучасних польських українців (А. Земба, Г. Мазур та ін.).

Авторитетні дослідники намагаються глибше з'ясувати причини, мету і наслідки терористичних актів УВО та ОУН. Так, Я. Грицак слушно зауважив, що радикалізація українського руху у 1930-х роках була зворотним боком усе більшого відходу польського режиму від демократії, наростання судової і поліцейської сваволі. Учений перший із вітчизняних дослідників увів до наукового вжитку статистичні дані про політичні замаху і вбивства, здійснені націоналістичним підпіллям за 1921–1939 рр. Жертвами бойовиків УВО та ОУН стали 25 поляків, 36 українців, 1 росіянин і 1 єврей (всього 63 особи). Із цієї статистики Я. Грицак зробив зважений висновок: терор УВО–ОУН був спрямований не тільки проти зовнішнього, а й проти внутрішнього ворога, насамперед проти тих, хто виступав за нормалізацію відносин із польським урядом⁷¹. На думку А. Кентія, закордонний Провід не завжди погоджувався з терористичною діяльністю крайових націоналістів. Є. Коновалець та його найближче оточення, хоч і не заперечували потреби революційного чину, але виступали проти крайнього радикалізму⁷². Вважаємо, що і до тепер остаточно не з'ясовані такі моменти: з чиєї ініціативи (закордонного чи крайового Проводу ОУН) було піднято саботажну акцію 1930 р., які були мотиви замаху на відомого польського політика Т. Голувка, хто замовники вбивства та його виконавці? Додаткових знань вимагає питання про т. зв. “архів Сеніка”. Погляди на цей аспект проблеми сучасних українських істориків, як і діаспорних, – контроверсійні. Зокрема, А. Кентій, Я. Сватко, В. Муравський та ін. вважають празьку частину архіву ОУН, що потрапила до рук польської поліції 1933 р., історичним фактом⁷³. І. Підкова і Р. Шуст дотримуються думки, що зізнання окремих підсудних на Варшавському процесі ОУН були фактично сфабриковані⁷⁴. С. Кульчицький питання про “архів Сеніка” оминув, зате ствердив, що зради з боку окремих членів Проводу ОУН не було⁷⁵.

⁷⁰ Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej*. – S. 157–158.

⁷¹ Грицак Я. *Нарис історії України*. – С. 199.

⁷² Кентій А. *Нариси історії*. – С. 50, 60.

⁷³ Кентій А. *Нариси історії*. – С. 53–54; Сватко Я. Місія Бандери / Я. Сватко. – Львів, 2002. – С. 32; Муравський В. Документи Міністерства закордонних справ Чехословаччини про так званий “архів Сеніка” / В. Муравський // *Український визвольний рух*. – Львів, 2006. – Зб. 6. – С. 5–6.

⁷⁴ Підкова І., Шуст Р. *Довідник з історії України*. У 3 т. / І. Підкова, Р. Шуст. – Київ, 1993. – Т. 1. – С. 81.

⁷⁵ Кульчицький С. *Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920–1939 рр.)* / С. Кульчицький // *Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка*. – Київ, 2000. – С. 17.

В останні роки з'явилися наукові розвідки з аналізом політичної діяльності Д. Палієва в міжвоєнний період, передумов розколу праворадикального табору і створення відкрито опозиційного Фронту національної єдності – легальної партії, яка виступала з позиції т. зв. “творчого націоналізму”, боролася проти політики “нормалізації”, засуджувала тактику терору ОУН⁷⁶. Однак питання про становлення ФНС та його діяльності у другій половині 1930-х років перебуває на початковій стадії дослідження.

Історія українського праворадикального руху значною мірою знайшла відображення в польській історіографії. Окремі аспекти діяльності УВО та ОУН заторкнули В. Шота, Ф. Свйонтек, Р. Юрись і Т. Шафар⁷⁷. Значно більший доробок у Р. Тожецького⁷⁸. Праці істориків ПНР містять багато фактичного матеріалу, почерпнутого з архівів, але концептуально близькі до праць їхніх радянських колег. Історики польської діаспори В. Побуг-Маліновський, В. Желенський, Б. Геуденкорн⁷⁹ також зображають ОУН як антидержавну, терористичну і пронімецьку організацію, але їхні дослідження позбавлені войовничої риторики. Ставлення Г. Халупчака і Т. Броварека, К. Гринберга і Б. Шпренгеля⁸⁰ та ін.⁸¹ – посткомуністичних польських суспільствознавців до довоєнної ОУН стримано негативне. Наприклад, стверджується, що оунівці прагнули здобути незалежність України, але тільки за допомогою Німеччини. При цьому не взято до уваги причин орієнтації на Третій

⁷⁶ Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939 рр.) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82; Його ж. Національно-політична діяльність Дмитра Палієва у міжвоєнний період // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / М. Швагуляк. – Львів, 2000. – № 7. – С. 404–427; Медвідь О. Політика Фронту національної єдності напередодні Другої світової війни / О. Медвідь // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 362–370; Іщук-Пазуняк Н. Дмитро Паліїв: життя і діяльність / Н. Іщук-Пазуняк // Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944. Збірник праць і матеріалів. – Львів, 2007. – С. 35–59.

⁷⁷ Szota W. Zarys rozwoju Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / W. Szota // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1963. – Nr 1. – S. 163–177; Świątek F. Czy tzw. archiwum Senyka było autentyczne, czy też było to archiwum fałszyfikatów / F. Świątek // Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939. – Warszawa, 1965. – T. 9. – S. 275–280; Juryś R., Szafar T. Pitaval polityczny. 1918–1939 / R. Juryś, T. Szafar. – Warszawa, 1971.

⁷⁸ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1945 / R. Torzecki. – Warszawa, 1972.

⁷⁹ Pobóg-Malinowski W. Najnowsza Historia polityczna Polski. 1914–1939 / W. Pobóg-Malinowski. – Londyn, 1961; Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego / W. Żeleński. – Warszawa, 1995 (вперше праця опублікована у Парижі. Див.: Zeszyty Historyczne. – 1973. – Z. 25. – S. 3–101); Heydenkorn B. Kilka uwag do “rozrachunków polsko-ukraińskich” / B. Heydenkorn // Zeszyty Historyczne. – 1980. – Z. 54. – S. 207–211.

⁸⁰ Chalupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce. 1918–1995 / H. Chalupczak, T. Browarek. – Lublin, 1998; Grünberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku / K. Grünberg, B. Sprengel. – Warszawa, 2005.

⁸¹ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy.

Рейх, не розглянуто інших зовнішньополітичних напрямів Проводу українських націоналістів тощо.

Польські дослідники приділили багато уваги акціям ОУН, які мали великий міжнародний резонанс. Зокрема, зроблено спробу підняти куліси вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Є. Люксембург уперше висловив думку, що після укладення з Варшавою пакту про неагресію райхсвер наказав Є. Коновальцю утриматися від будь-якої терористичної діяльності проти Польщі⁸². Цю версію повторив В. Побуг-Маліновський, додавши: “Виконуючи цю вимогу, Коновалець спричинив розкол – невелика частина організації на чолі з Ріко Ярим спробує залишитися на попередніх позиціях і 15 червня 1934 р. здійснить смертельний замах на міністра Перацького у Варшаві”⁸³. Тезу про опозицію Р. Ярого підтримав М. Войцеховський. Автор також стверджує, що метою вбивства було зірвати розпочату польсько-німецьку співпрацю; в цьому були зацікавленими військове відомство і міністерство закордонних справ Німеччини⁸⁴.

Ці думки відкидає В. Желенський. Він вважає, що райхсвер не був ініціатором убивства, авторство й ініціатива були з боку українців. “Ця акція терору, – зауважив дослідник, – відповідала ментальності українських націоналістів, логічно випливала з традиції їх попередніх виступів і добре поєднувалася, разом з концепцією “помсти”, з їхнім розчаруваннями та організаційними приниженнями”⁸⁵. Подібні позиції д цьому питанні і у Р. Тожецького. На його думку, немає жодних підстав вважати, що вбивство міністра було результатом спротиву Крайової екзекутиви новим вказівкам Проводу⁸⁶.

Як бачимо, в питанні про причини замаху на Перацького лише погляд В. Желенського близький до поглядів на проблему українських істориків, а саме: помста ОУН за пацифікацію 1930 р.

На тлі домінантної у польській історичній науці візії УВО–ОУН виділяється наукова позиція історика Люблінського університету, етнічного українця Р. Висоцького. Автор у докторській дисертації і монографії ґрунтовно аналізує процес виникнення, структуру, програму та ідеологію ОУН. Його оцінка націоналістичної організації⁸⁷ збігається з тією, яку їй дає сучасна українська історіографія. Незаперечна заслуга Р. Висоцького в тому, що він вперше подав розрахункову чисельність ОУН. На основі документів Центрального військового архіву дослідник довів, що напередодні Другої

⁸² Luxenburg J. Kulisy morderstwa Bronisława Pierackiego / J. Luxenburg // Wiadomości (Londyn). – 1954. – 4 lipca.

⁸³ Pobóg-Malinowski W. Najnowsza Historia polityczna Polski. 1914–1939. – S. 754.

⁸⁴ Wojciechowski M. Stosunki polsko-niemieckie 1933–1938 / M. Wojciechowski. – Poznań, 1965. – S. 235–239.

⁸⁵ Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego. – S. 77–78.

⁸⁶ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce. – S. 138.

⁸⁷ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia / R. Wysocki. – Lublin, 2003. – S. 401–407.

світової війни Організація нараховувала близько 8–9 тис. членів⁸⁸, а не 20 тис., як стверджує А. Хойновський⁸⁹ і, тим більше, не 30 тис., як подає В. Серчик⁹⁰.

Український ліворадикальний рух у міжвоєнній Польщі репрезентувала Комуністична партія Західної України (КПЗУ). Її історію почали вивчати в УРСР тільки після 1956 року. Тоді з'явилася низка спеціальних робіт, серед яких треба виділити монографію Є. Галушки⁹¹. У ній зроблено спробу системного розгляду основних рішень з'їздів, конференцій і пленумів КПЗУ, проаналізувати форми і методи роботи партійних організацій. Новизна роботи полягає і в тому, що в ній багато уваги приділено українському національному питанню в політиці західноукраїнських комуністів. Виразним є прихильне ставлення автора до КПЗУ-опозиційної ("васильківців"), особливо, коли йдеться про її конфлікт із керівництвом КП(б)У у 1927–1928 рр. Винуватцем кризового становища в партії він вважає сталінського поплічника Л. Кагановича. Останній, на його думку, "кинув тінь підозри на революційне минуле КПЗУ... і поклав початок антимарксистському твердженню про "перманентну зраду" керівництва КПЗУ"⁹². Автор з осудом ставиться до визначення прихильників більшості ЦК КПЗУ в постановах і матеріалах КПЗУ, КПП, КП(б)У та Виконкому Комінтерну як "фактичної агентури польського фашизму", а також до безпідставних репресій провідних діячів партії⁹³.

З інших ключових проблем діяльності КПЗУ Є. Галушко висловлює офіційну позицію. Так, наприклад, він негативно оцінює бойкот Комуністичною партією Східної Галичини (КПСГ) у 1922 р. виборів до польського парламенту⁹⁴.

У 70–80-х роках ХХ ст. дослідження діяльності Компартії Західної України загальмувалося, але не стільки в кількісному, як в якісному плані. Головна увага істориків була прикута до показу роботи комуністів у масових організаціях, керівництва революційно-визвольною боротьбою робітників і селян. Залишалися старими методологічні підходи щодо висвітлення історії українських національно-державницьких партій. Їх продовжували кваліфікувати "дрібнобуржуазними", "націоналістичними". Превалювало дослідження не самих партій, а лише тактики щодо них КПЗУ, їх історію та діяльність розглядали в ракурсі організаційного, ідеологічного та політичного краху. Показовими в цьому є роботи О. Швидака, В. Твердохліба, В. Чугайова, І. Васюти⁹⁵ та ін. З таких же позицій написані й узагальнювальні праці – нариси обласних партійних організацій.

⁸⁸ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... – S. 337.

⁸⁹ Chojnowski A. Ukraina / A. Chojnowski. – Warszawa, 1997. – S. 87.

⁹⁰ Serczyk W. Historia Ukrainy / W. Serczyk. – Wrocław, 2001. – S. 321.

⁹¹ Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. / Є. Галушко. – Львів, 1965.

⁹² Там само. – С. 239.

⁹³ Там само. – С. 241.

⁹⁴ Там само. – С. 110.

⁹⁵ Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.) / О. Швидак. – Київ, 1972; Твердохліб В. Революційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921–1939 рр.) / В. Твердохліб. – Львів, 1974; Чугаев В. В борьбе против фашизма и угрозы войны /

Під впливом КПЗУ перебували й деякі легальні організації, зокрема Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання ("Сельроб"). Чималий внесок у вивчення історії цієї масової легальної партії (процес становлення та організаційного зміцнення, її роль у підготовці та проведенні революційних виступів у Західній Україні, участь у виборчих кампаніях) зробила Г. Сизоненко⁹⁶. Цікаво, що автор потрактувала "Сельроб-правицю" (тобто, ту частину організації, яка стояла на позиціях українських націонал-комуністів), як у всьому безпомилкову революційну течію⁹⁷. Праця Г. Сизоненко і дотепер залишається єдиним серйозним дослідженням історії радянської організації.

Хвилі горбачовської "перебудови" винесли історію КПЗУ на поверхню історіографічного процесу, дали їй друге дихання. У 1989 р. майже одночасно з'явилися праці Ю. Сливки та М. Панчука, в яких автори поставили собі за мету усунути т. зв. "білі плями" історичного минулого західноукраїнських комуністів. За багатьма напрямками вони пішли далеко вперед порівняно зі своїми попередниками – істориками другої половини 1950–60-х років. Простежуючи трагічний шлях КПЗУ, вчені дійшли важливого висновку: керівники західноукраїнських комуністів були, по суті, першими серед діячів комуністичних партій світу, що входили до Комінтерну, які повели рішучу і відверту боротьбу проти політики Сталіна та його найближчого оточення, зокрема й у ЦК КП(б)У⁹⁸.

Тоді ж, у 1989 р., відбулася радянсько-польська конференція, присвячена 70-річчю створення КПЗУ. Наступного року вийшли матеріали наукового форуму. Зауважимо, що окремі статті позначені новаторським підходом до предмета дослідження. Свідченням цього є те, що вперше почала порушуватися проблема альтернативності історичного розвитку. Так, О. Юристовський та П. Чорновол, аналізуючи діяльність КПЗУ в легальних організаціях у 1929–1938 рр., дійшли висновку, що партія мала би більший вплив на маси, коли б "не лівосектантські помилки комуністів щодо огульної оцінки всіх демократичних партій та організацій"⁹⁹. Подібну думку висловив О. Зайцев: "... час уже відійти від тієї точки зору, що все, що робили українські буржуазні націоналісти, вороже сприймали народні маси, і комуністам слід було діяти навпаки"¹⁰⁰.

Від 1991 до 2006 р. не написано жодної спеціальної праці з історії ліво-радикального руху. Історики, зазвичай, вносили поправки до оцінок місця і ролі

В. Чугаєв. – Київ, 1980; Васюта І. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні 1921–1939 / І. Васюта. – Львів, 1988.

⁹⁶ Сизоненко Г. "Сельроб" у боротьбі за возз'єднання / Г. Сизоненко. – Львів, 1971.

⁹⁷ Там само. – С. 93–103.

⁹⁸ Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Юрій Сливка. – Львів 1989. – С. 58; Панчук М. "Білі плями" героїчного літопису: Із історії Компартії Західної України / М. Панчук. – Київ, 1989. – С. 22.

⁹⁹ Юристовський О., Чорновол П. Діяльність КПЗУ в масових легальних організаціях // Актуальні проблеми історії КПЗУ. До 70-річчя створення партії / О. Юристовський, П. Чорновол. – Львів, 1990. – С. 173.

¹⁰⁰ Зайцев О. Парламентська діяльність КПЗУ // Актуальні проблеми історії КПЗУ / О. Зайцев. – С. 166.

КПЗУ та прокомуністичних організацій в національному житті Західної України. Зокрема А. Черненко, С. Макарчук, Я. Грицак вважають, що партія (принаймні та її частина, яка займала позиції українського націонал-комунізму) була виразником української національної ідеї¹⁰¹. Крім того, Я. Грицак звернув увагу на ту обставину, що комуністичний рух у Галичині був вузькоінтелігентським, а на Волині він перетворився на справді масову силу. Те, що КПЗУ була однією з найбільш динамічних сил Західної України відзначають й інші автори¹⁰².

Цю проблему заторкнули й польські історики. Так, Г. Іванський уперше подав нові аспекти з історії КПСГ, зокрема сильну повстанську тенденцію у перший період діяльності комуністів у Західній Україні¹⁰³. Т. Бірнацек, переїхавши з України до Польщі, опублікував на основі своєї кандидатської дисертації монографію про парламентську діяльність КПЗУ¹⁰⁴. У наступній праці він проаналізував суперечки у КПСГ з приводу ставлення до виборів у польський парламент 1922 р.¹⁰⁵. Полемізуючи з Ю. Сливкою, автор уважав помилковою тактику бойкоту і дорікав фракції “васильківців” у КПСГ за фактичне блокування з “буржуазними націоналістами”¹⁰⁶.

Грунтовну працю з історії українського ліворадикального руху написав Я. Радзейовський¹⁰⁷. Основну увагу автор приділив ідейній еволюції КПЗУ в 1924–1928 рр. Аналізуючи причини популярності КПЗУ-опозиційної, він зазначив: 1) “васильківці” були пов’язані з українським селянством із сильними повстанськими настроями, а також радикально налаштованою інтелігенцією, яка виходила з національно-визвольних організацій; 2) опозиціонерів підтримували певні кола в КП(б)У (О. Шумський, М. Скрипник) та українські комуністи в Канаді; 3) “васильківцям” додавав сили сам прецедент існування на теренах Західної України незалежної від Варшави партії¹⁰⁸.

¹⁰¹ Черненко А. Українська національна ідея / А. Черненко. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 108; Макарчук С. Писемні джерела з історії України / С. Макарчук. – Львів, 1999. – С. 241–242; Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – С. 195–196.

¹⁰² Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.). – С. 76; Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / Я. Малик, Б. Вол, С. Гелей та ін. – Львів, 2001. – С. 107–109.

¹⁰³ Iwański G. Z dziejów Komunistycznej Partii Galicji Wshodniej / G. Iwański // Z pola walki 1967. – Nr 4. – S. 25–52.

¹⁰⁴ Biernacek T. Działalność parlamentarna Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy w latach 1924–1927 / T. Biernacek. – Zielona Góra, 1983.

¹⁰⁵ Biernacek T. Spór o taktykę: Komunistyczna Partia Galicji Wshodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 roku / T. Biernacek. – Zielona Góra, 1985.

¹⁰⁶ Там же. – С. 123.

¹⁰⁷ Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy. 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne / J. Radziejowski. – Kraków, 1976. У 1983 р. книга вийшла друком у перекладі англійською мовою.

¹⁰⁸ Там же. – С. 25–26.

Дослідник проаналізував організаційну структуру, соціальну базу партії, причини розбіжностей в ідеології й тактиці двох відламів у КПЗУ. Зокрема зазначив, що партія не дійшла до польських робітників, які становили більшість у великих промислових центрах. Через це їй загрожувало стати “пролетарською партією без пролетаріату”¹⁰⁹.

Книга Я. Радзейовського приваблює не тільки багатством фактичного матеріалу, а й зваженим аналізом історичних подій. Похвально, що автор використав праці теоретика КПЗУ-опозиційної Р. Роздольського, що було неможливим у радянській історіографії. Навіть на спільній українсько-польській науковій конференції з проблем історії КПЗУ (Львів, 1989 р.) це ім’я не згадувалося в доповідях її учасників. Історик намагався показати подальшу долю видатних “васильківців” – Й. Крілика, Р. Кузьми, М. Теслюка, В. Попеля, – але зробив це дуже обережно, вдавшись до езопової мови¹¹⁰. На жаль, Я. Радзейовський не написав жодної розвідки з історії КПЗУ періоду 1929–1939 рр.

Історія петлюрівської еміграції на сьогодні має велику наукову літературу, але в історіографічному аспекті ця проблема перебуває на стадії зародження. Зокрема, І. Срібняк у першому розділі однієї з останніх монографій узагальнив історіографічні джерела, які містять відомості про полонених та інтернованих українських вояків у країнах Центральної та Південно-Східної Європи¹¹¹. Однак загальний огляд літератури лише частково розкриває питання, яке розглядаємо. Тому потрібно концептуально дослідити доробок учених у цій царині.

Насамперед зазначимо, що з українських істориків найбільший внесок у вивчення діяльності УНРівського середовища міжвоєнного двадцятиліття зробили В. Трошинський, І. Срібняк, М. Павленко та Н. Сидоренко. Так, перший автор, досліджуючи історію Державного центру УНР, дійшов висновку, що “для діяльності екзильного уряду були характерні вірність парламентсько-республіканським й демократичним традиціям УНР, засадниче неприйняття реакційних, але модних у той час тоталітарних політичних концепцій, чіткий державницький орієнтир, який, щоправда, не базувався на принципі соборництва”¹¹². Цінність праці В. Трошинського полягає й у тому, що він розглядає історичну долю, соціальну структуру, правове становище та політичну діяльність української еміграції в Європі з погляду необхідності творення цілісної концепції спільності історичного шляху розвитку українського народу.

У Польщі, як відомо, на інтернуванні перебувала 15-тисячна Армія УНР та понад 10 тис. українських біженців. І. Срібняк у монографії 1997 р. простежив діяльність екзильного уряду УНР щодо збереження та реорганізації інтернованої у таборах Польщі й Румунії Української армії. У книзі також здійснено спробу

¹⁰⁹ Radziejowski J. Komunistyczna Partia... – S. 49.

¹¹⁰ Tamże. – S. 230–233.

¹¹¹ Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.) / І. Срібняк. – Київ, 2000. – С. 10–28.

¹¹² Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. Трошинський. – Київ, 1994. – С. 97.

комплексного аналізу військово-організаційних заходів Державного центру УНР, спрямованих на підтримку та подальше розгортання національного антибільшовицького руху на теренах України. Автор правильно зауважив, що “інтерновані козаки і старшини Армії УНР гідно тримали прапор соборности та самостійности України, нагадуючи всьому світові про непереможність і святість української національно-визвольної справи”¹¹³. Цю тему І. Срібняк розвинув далі у вже згаданій монографії, що вийшла у 2000 р.

Проблемі перебування військовополонених та інтернованих українців у таборах Польщі, Чехословаччини і Румунії присвячена монографія М. Павленка¹¹⁴. У ній автор значне місце відвів еволюції політики польської влади щодо інтернованої Армії УНР, режиму полону та його наслідкам, матеріальній підтримці військовополонених українцями Галичини та діаспори і діяльності радянської влади з розкладу контингенту інтернованих у Польщі. Водночас дослідник заторкнув і ті аспекти проблеми, які вже докладно висвітлив двома роками раніше І. Срібняк. Звісно, це, до певної міри, знизило науковий рівень книги М. Павленка.

У полі зору Н. Сидоренко перебувають періодичні видання, що вийшли в середовищі інтернованих українців на чужині в перші повоєнні роки, а також національно-духовна й культурно-освітня діяльність еміграції. В одній із своїх монографій дослідниця зауважила, що на теренах Польщі у 1920–1924 рр. виникло понад 90 газет і журналів, вісників і бюлетенів, альманахів і збірників інформаційного, літературного, військового, релігійного, науково-популярного, фахового, сатирично-гумористичного спрямування для національно-духовної організації української суспільності у Другій Речі Посполитій¹¹⁵.

З найновіших досліджень форм самоорганізації українських емігрантів у країнах Європи та на українських землях у складі Польщі в період між двома світовими війнами потрібно відзначити вже згадану колективну працю київських учених з Інституту політичних та етносоціальних досліджень НАН України. Автори висловили слушну думку, що спільною стратегічною метою діяльності всіх українських політичних середовищ як в еміграції, так і на етнічних українських землях поза межами УРСР було здобуття самостійної соборної України. Але проміжні цілі на шляху досягнення цієї стратегічної мети кожне з політичних середовищ уявляло по-своєму, відповідно до цього здійснювався й пошук внутрішніх та зовнішніх союзників, а також застосовувало різні методи реалізації як стратегічної мети, так і проміжних цілей¹¹⁶.

Аналізовану проблему активно розробляють історики Польщі. Без перебільшення можна сказати, що її вивчення започаткував З. Карпус (університет Миколая

¹¹³ Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.) / І. Срібняк. – Київ, 1997. – С. 48.

¹¹⁴ Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.) / М. Павленко. – Київ, 1999.

¹¹⁵ Сидоренко Н. “Задротяне життя” українських часописів на чужині (1919–1924) / Н. Сидоренко. – Київ, 2000. – С. 5.

¹¹⁶ Політична історія України. XX століття. – Т. 5. – С. 8.

Коперніка в Торуні). Дослідник у низці статей¹¹⁷ з'ясував окремі аспекти перебування і діяльності полонених та інтернованих українців у Польщі в 1919–1924 рр. У 1997 р. вийшла його монографія¹¹⁸, яка є виправленою і доповненою версією докторської дисертації, захищеної наприкінці 1987 р. (перше, скорочене видання цієї праці невеликим накладом надруковано у 1991 р.). У п'ятому розділі книги автор показав табірне життя інтернованих українців, подальшу їх долю аж до остаточної ліквідації проблеми інтернованих у Польщі, що наступило в 1924 р.

Ще один вихованець університету М. Коперніка Е. Вішка є автором численних статей і монографій, присвячених переважно українській еміграційній пресі в Польщі¹¹⁹. Підсумком його наукової праці останніх десяти років стала монографія “Emigracja ukraińska w Polsce. 1920–1939” (Toruń, 2004). У ній автор на широкій джерельній базі показує процес формування та правове становище української еміграції, виникнення Українського центрального комітету та його структур, діяльність українських громадських, культурно-освітніх і наукових установ. За підрахунками вченого, на території міжвоєнної Польщі було засновано й діяло (в різний час) близько ста клітин УЦК різного організаційного рівня¹²⁰. Дуже важливим є те, що Е. Вішка вказав на роль петлюрівської еміграції не тільки для українського визвольного руху, а й для розвитку господарства, науки і культури Польщі¹²¹.

До когорти фахівців проблеми входить заступник директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі О. Колянчук. Його перу належить п'ять книг і

¹¹⁷ Karpus Z. Obóz internowanych nr 7 w Tucholi (wrzesień 1921 – styczeń 1923) / Z. Karpus // Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Województwie Pomorskim (1920–1939). – Toruń, 1991. – S. 143–157; Tegoż. Jeńcy i internowani w Białymstoku i Brześciu Litewskim w latach 1919–1921 / Z. Karpus // Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku. – 1992. – Z. 6. – S. 70–80; Tegoż. Rosjanie i Ukraińcy w Toruniu w latach 1920–1939 / Z. Karpus // Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku. – Toruń, 1993. – S. 81–97; Tegoż. Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obszarach internowania w Polsce w latach 1920–1924 / Z. Karpus // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od sriedniowiecza po współczesność. – Toruń, 1996. – S. 455–464; Tegoż. Stanica Ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924–1939 / Z. Karpus // Na przełomie stuleci. Naród-Kościół-Państwo w XIX i XX wieku. – Lublin, 1997. – S. 407–415 i in.

¹¹⁸ Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924 / Z. Karpus. – Toruń, 1997.

¹¹⁹ Wiszka E. Prasa obozowa żołnierzy armii URL internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924 / E. Wiszka // Rocznik Kaliski. – Kalisz, 1996/1997. – T. 26. – S. 153–168; Tegoż. Prasa wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924 / E. Wiszka // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 309–327; Tegoż. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce, Toruń 2001; Tegoż. Oddział Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Gdyni (1934–1939) / E. Wiszka // Rocznik Gdański. – 2002. – T. 52. – Z. 1–2. – S. 185–189; Його ж. Українська еміграційна преса (Варшава, 1920–1924 рр.): Анотований бібліографічний покажчик / E. Wiszka // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 453–465.

¹²⁰ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce. 1920–1939 / E. Wiszka. – Toruń, 2004. – S. 654.

¹²¹ Там же. – S. 628.

ще більше статей (польською¹²² та українською¹²³ мовами), присвячених питанням військової еміграції. Найбільший науковий інтерес становить його монографія¹²⁴, за яку він отримав науковий ступінь кандидата історичних наук (спеціальність – військова історія) у спеціалізованій раді Національного університету “Львівська політехніка”. У книзі досліджено роль української військової еміграції в Польщі у збереженні державно-соборних традицій народу після поразки українських визвольних змагань 1917–1920 рр. Ці процеси з’ясовано на підставі аналізу політики Державного центру УНР в екзилі, діяльності військового міністерства та командування інтернованої Армії.

Проблемою української еміграції в Польщі займається також Р. Потоцький (Інститут Центрально-Східної Європи в Любліні). У монографії “*Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej*” (Lublin, 1999) автор зосередив увагу на діяльності нелегальних державних і військових структур УНР. Дослідник вважає, що “за допомогою Другої Речі Посполитої діаспора збудувала надзвичайно розгалужені структури, які сміливо можна назвати українською підпільною державою в еміграції. Їх основна мета полягала в реституції Української Народної Республіки” (с. 377). Однак праця грішить фактологічними помилками, за що зазнала справедливої критики від фахівців цієї проблематики¹²⁵.

Ще один осередок вивчення проблеми – Ягеллонський університет (Краків). Тут у 1999 р. Я. Бруські захистив докторську дисертацію, присвячену політичній діяльності Державного центру УНР у 1919–1924 рр. У дослідженні автор приділив основну увагу концепції української зовнішньої політики, функціонуванню еміграційної дипломатії, зокрема діяльності ДЦ УНР на міжнародному форумі, його заходам щодо підтримки українського визвольного руху країнами Антанти¹²⁶.

Уже згаданий З. Карпус разом із В. Резмером започаткували археографічну серію “*Obozy jeńców i internowanych na ziemiach polskich 1914–1924*” першим томом “*Tuchola. Obóz jeńców i internowanych 1914–1923*” (Toruń, 1997), в якому публікують документальні матеріали не лише з Тухолі, але й Пикулич, Щипйорно, Александрова, Калішу, Домб’є, Ланцута.

¹²² Kolańczuk A. Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939 / A. Kolańczuk. – Kalisz; Przemyśl; Lwów, 1995; Tegoż. Żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce (1920–1924) / A. Kolańczuk // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku. – S. 273–307.

¹²³ Колянчук О. Незабутні могили / О. Колянчук. – Львів, 1993; Його ж. Українці в таборах Перемишля (1919–1921) / О. Колянчук // Пам’ятки України: історія та культура. – 1995. – № 3. – С. 112–117; Його ж. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. XX ст. у Польщі / О. Колянчук. – Львів, 2003.

¹²⁴ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О. Колянчук. – Львів, 2000.

¹²⁵ Wiszka E. Neudana próba [pec. na]: R. Potocki. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej. – Lublin, 1999. – 383 s. // Zeszyty Historyczne. (Paryż). – 2001. – Z. 136. – S. 206–217.

¹²⁶ Bruski J. Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924) / J. Bruski. – Kraków, 2000. У 2004 р. вийшла модифікована версія цієї праці.

Окремі аспекти проблеми заторкували Р. Тожецький, В. Бонусяк, Р. Жерелік, С. Стемпень, М. Клімецький та ін.

Аналіз історіографічних джерел дає змогу констатувати, що проблема діяльності українських політичних сил у міжвоєнній Польщі по-різному привертала увагу істориків, які належали до різних шкіл і напрямів у системі історичної науки. Поодинокі праці українських і польських дослідників міжвоєнної доби були фрагментарно-інформаційними. У повоєнні десятиліття вчені української діаспори зосередили зусилля на вивченні праворадикального руху. Причому праці з історії УВО та ОУН обтяжені контрверсійними оцінками, що, здебільшого, є наслідком партійно-політичної заангажованості їх авторів. Історики УРСР ідеалізували КПЗУ та нехтували вивченням національно-державницьких політичних середовищ. Учені ПНР були менше скуті ідеологічними догмами, тому їхні праці, порівняно з дослідженнями радянських істориків, є більш об'єктивними. Разом із тим польській історичній науці до 1989 р. притаманна певна тенденційність в оцінці українського національного руху. Тепер окремі автори демонструють нове бачення проблеми, яке за багатьма параметрами наближається до українського. Однак більшість дослідників оцінює діяльність націоналістичних організацій крізь призму українсько-польського конфлікту 1940-х років.

Справжня хвиля робіт різного рівня накопилася після 1991 р. Історики незалежної України осмислили й висвітлили на новому методологічному і джерельному підґрунті процес становлення та генези багатоманітного спектру суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі. Стараннями вчених провідних наукових центрів знято перекручення та ідеологічні нашарування попереднього історіографічного періоду, науково обґрунтовані оцінки історичних явищ, подій і процесів, представлені у світлі нових документів імена незаслужено забутих або скомпрометованих тоталітарним режимом політичних діячів.

Водночас чимало аспектів цієї комплексної проблеми залишаються маловивченими, а то й нез'ясованими. Насамперед це стосується діяльності УВО–ОУН на східноукраїнських землях, питання про празьку частину архіву ОУН або т. зв. “архів Сеніка”, взаємин націоналістичного підпілля з “легальним сектором” та УГКЦ. Бажано продовжити студії над різновекторною зовнішньою політикою ОУН у 1930-х роках. Потребує подальших наукових пошуків низка питань, пов'язаних із діяльністю провідних легальних українських партій: організаційна структура, мережа, чисельність, соціальний склад, функціонування їх низових ланок. До того ж маємо дуже мало інформації про дрібні партії національно-демократичного табору, зокрема й клерикальні організації. Існує потреба дальшого дослідження діяльності Фронту національної єдності. Практично не вивчено історії ліворадикального руху. Нових фактів потребують різні зрізи історії петлюрівської еміграції, як-от: функціонування екзильного уряду, діяльність відділів УЦК у Східній Галичині, взаємини наддніпрянців із місцевим населенням. На порядку денному створення мартирологу воєнків Армії УНР, які померли на території Другої Речі Посполитої.

До пріоритетних напрямків вітчизняної історіографії можна віднести вивчення персоналій. Вже стала предметом дослідження політична діяльність багатьох провідних діячів українського національного руху, проте наукових біографій поки створено мало.